

Κατασκευή εννοιών από τους διεθνείς οργανισμούς. Ένα παράδειγμα από τον αγροτικό χώρο¹

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σ Ε ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ των εφαρμοσμένων οικονομικών παρατηρείται η αποδοχή και χρήση εννοιών, όπως αυτές ορίζονται στα επίσημα κείμενα των διεθνών οργανισμών. Αυτού του είδους η χρήση των εννοιών συνοδεύεται συχνά από την παράλειψη άλλων προσεγγίσεων που έχουν διατυπωθεί από την επιστημονική κοινότητα. Οι διεθνείς οργανισμοί, εκ της θέσεώς τους, οφείλουν να υπηρετούν οικουμενικές, ή έστω ευρύτερα αποδεκτές αξίες. Ωστόσο, η κυρίαρχη αντίληψη και η εκάστοτε πολιτική τους είναι αποτέλεσμα του συσχετισμού δυνάμεων των κρατών-μελών και συνεπώς των επιμέρους συμφερόντων που αυτά εκπροσωπούν. Το στοιχείο αυτό επηρεάζει το περιεχόμενο των εννοιών που χρησιμοποιούν οι διεθνείς οργανισμοί και στην πράξη, υπό τις παρούσες τουλάχιστον συνθήκες, συντείνει προς την υποβάθμιση έως και την απεμπόληση ορισμένων από τις αξίες τις οποίες καλούνται κατά τα άλλα να υπηρετήσουν. Η απόκλιση ανάμεσα στους διακηρυγμένους στόχους και την ακολουθούμενη πολιτική δημιουργεί βέβαια την ανάγκη για τη διευθέτηση αυτής της απόκλισης. Στην πράξη αυτό γίνεται, μεταξύ άλλων, με την κατάλληλη προσαρμογή, ή και στρέβλωση, του περιεχομένου των εννοιών ώστε να συνάδει με την επικρατούσα άποψη.

Η οριοθέτηση των εννοιών από τους διεθνείς οργανισμούς, λόγω του θεσμικού ρόλου και της επιρροής τους, συνιστά την αφετηρία για την υποκίνηση και ανατροφοδότηση της επιστημονικής συζήτησης σε ένα ήδη κατασκευασμένο πλαίσιο. Με τον τρόπο αυτό οι διεθνείς οργανισμοί, με τη σύμπραξη μέρους της

επιστημονικής κοινότητας, επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό το εννοιολογικό και ερευνητικό πλαίσιο. Το υπόλοιπο κομμάτι της επιστημονικής κοινότητας είτε συμφωνεί και αποδέχεται αυτό το πλαίσιο (εκουσίως, ακουσίως, ή έστω ως *de facto* κατάσταση) είτε διαφωνεί με αυτό και εμπλέκεται στη διαδικασία να το αντικρούσει.

Η κατασκευή των εννοιών συνιστά, αφ' εαυτής, μείζον επιστημολογικό ζήτημα. Επιπλέον, στην περίπτωση των κοινωνικών επιστημών, και ιδιαίτερα στα οικονομικά, το περιεχόμενο των εννοιών έχει κρίσιμες προεκτάσεις στη διάτυπωση της οικονομικής πολιτικής και στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Συνεπώς, πρόκειται όχι μόνο για θεωρητικό αλλά και για σημαντικό οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό ζήτημα. Οι βασικές έννοιες ενός επιστημονικού κλάδου θεμελιώνονται κατά κύριο στα κλασικά κείμενα του κλάδου και εμπλουτίζονται κυρίως από τη βασική έρευνα. Ωστόσο, στην κατασκευή εννοιών συντείνουν και οι εξελίξεις στον χώρο της εφαρμοσμένης έρευνας. Μάλιστα, η ένταση και το θεωρητικό βάθος της διαμάχης σχετικά με τις νέες έννοιες που προέρχονται από τον χώρο της εφαρμοσμένης έρευνας δεν υπολείπονται των αντίστοιχων γύρω από τις θεμελιώδεις έννοιες του εκάστοτε επιστημονικού κλάδου.

Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της έννοιας *οικονομική ανάπτυξη* και των διάφορων πρόσφατων εκδοχών της. Η *οικονομική ανάπτυξη* εδώ και δεκαετίες αποτελεί αντικείμενο έντονων θεωρητικών αντιπαραθέσεων, δεδομένου ότι, αναλόγως του περιεχομένου που της αποδίδεται, θεμελιώνονται καθοριστικές για την πορεία της ανθρωπότητας αντιλήψεις και πολιτικές· ενώ παράλληλα, γύρω από τις διάφορες εκδοχές της οι οποίες εμφανίστηκαν σχετικά πρόσφατα (π.χ. αειφόρος ανάπτυξη, πράσινη ανάπτυξη, απο-ανάπτυξη), αναπτύσσεται μεγάλη θεωρητική συζήτηση με κρίσιμες πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές προεκτάσεις. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι είναι απαραίτητο το εννοιολογικό πλαίσιο κάθε επιστημονικού κλάδου να ενημερώνεται και από την εμπειρία των αντίστοιχων εφαρμοσμένων κλάδων.

Στο παρόν κείμενο, με αφετηρία την έννοια της *πολυλειτουργικής γεωργίας*, μιας σχετικά πρόσφατης έννοιας από την εμπειρία της εφαρμογής των οικονομικών στην αγροτική παραγωγή, τη σχέση της με το περιβάλλον και την ανάπτυξη της υπαίθρου, επιχειρείται η ανάδειξη των θεωρητικών διαστάσεων αλλά και των επιπτώσεων στην οικονομική πολιτική από την αποδοχή του περιεχο-

μένου της όπως αυτό ορίζεται από τους διεθνείς οργανισμούς. Οι διεθνείς οργανισμοί, μεταξύ άλλων ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) αλλά και η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), έχουν ασχοληθεί ευρέως με την έννοια της πολυλειτουργικής γεωργίας και τη διαμόρφωση σχετικών πολιτικών.² Η ενασχόληση των διεθνών οργανισμών με την πολυλειτουργική γεωργία συνέβαλε στη διάδοση της έννοιας και συγχρόνως επηρέασε τη θεματολογία, τη μεθοδολογία και την ορολογία μεγάλου μέρους της σχετικής έρευνας.³

Η έννοια της πολυλειτουργικής γεωργίας έχει εξαρχής επηρεαστεί από την οπτική και τον πολιτικό λόγο των κυρίαρχων πολιτικών προσεγγίσεων όπως εκφράζονται από τους διεθνείς οργανισμούς.⁴ Αυτό οφείλεται και στο γεγονός ότι η σχετική ακαδημαϊκή έρευνα εμφανίστηκε αφότου ξεκίνησε η συζήτηση στον χώρο της πολιτικής. Πολλοί ερευνητές διαπιστώνουν ότι το χρονικό προβάδισμα της πολιτικής προσέγγισης, έναντι της ακαδημαϊκής, στον προσδιορισμό της έννοιας της πολυλειτουργικής γεωργίας είχε δυσμενή αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, θεωρούν ότι συνέβαλε στην υποβάθμιση των πραγματικών αιτιών που οδήγησαν στην εμφάνιση της πολυλειτουργικής γεωργίας, και ότι το περιεχόμενο της αντιμετωπίζεται με επιφανειακό-περιοριστικό τρόπο και χαρακτηρίζεται από ρηχό θεωρητικό υπόβαθρο.⁵ Μάλιστα, γίνεται παραλληλισμός με την εξέλιξη της σημασίας της έννοιας της *αιφορίας*, η οποία επίσης αποτέλεσε αντικείμενο διαστρεβλωτικής διαχείρισης, με αποτέλεσμα το περιεχόμενό της, με την πάροδο του χρόνου, να υποβαθμιστεί.⁶ Όσο και αν, ενδεχομένως εκ πρώτης όψευς, δεν είναι τόσο πρόδηλο, το περιεχόμενο της πολυλειτουργικής γεωργίας αγγίζει θεμελιώδη θεωρητικά ζητήματα της οικονομίας και της πολιτικής, σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο· επηρεάζει την αγροτική παραγωγή, το περιβάλλον, την κοινωνία της υπαίθρου καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις. Ως εκ τούτου συνιστά πεδίο έντονης αντιπαράθεσης.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ

Σε γενικές γραμμές, η έννοια πολυλειτουργική γεωργία αναφέρεται στο ιδιόμορφο χαρακτηριστικό της αγροτικής παραγωγής να προσφέρει, πέραν των

αγροτικών προϊόντων (τροφίμων, πρώτων υλών), και μια σειρά άλλα αγαθά, υπηρεσίες και διαδικασίες, όπως η διαχείριση του περιβάλλοντος, η διαφύλαξη της βιοποικιλότητας, η διαμόρφωση του τοπίου, η διατήρηση του κοινωνικού ιστού της υπαίθρου, κ.ά. Τα εν λόγω αγαθά, υπηρεσίες και διαδικασίες έχουν μεγάλη σημασία καθότι, με άμεσο ή/και έμμεσο τρόπο, πέραν της ευεργετικής περιβαλλοντικής και κοινωνικής συμβολής τους, δημιουργούν ευκαιρίες για συμπληρωματικό εισόδημα στους αγρότες και τους κατοίκους της υπαίθρου εν γένει. Η ευεργετική συμβολή της πολυλειτουργικής γεωργίας στους τομείς του περιβάλλοντος, της κοινωνίας της υπαίθρου και του περιφερειακού εισοδήματος είναι εξαιρετικά κρίσιμη δεδομένου ότι οι τομείς αυτοί δέχονται μεγάλες και διαρκώς αυξανόμενες πιέσεις από το υφιστάμενο μοντέλο ανάπτυξης.

Η έννοια της πολυλειτουργικής γεωργίας συνιστά μια όψιμη συμπυκνωμένη έκφραση εγγενών χαρακτηριστικών της αγροτικής παραγωγής, δεδομένου ότι η αγροτική παραγωγική διαδικασία είναι από τη φύση της πολυλειτουργική.⁷ Με άλλα λόγια, ενώ πρόκειται για μια προσφάτως διατυπωθείσα έννοια, ουσιαστικά εκφράζει παραδοσιακές λειτουργίες της γεωργίας. Εντούτοις, η «επαν-ανακάλυψη» δεν πρέπει να υποτιμηθεί, διότι η εν λόγω συμπύκνωση των πολλαπλών παραδοσιακών λειτουργιών της γεωργίας σε μία έννοια τις κατέστησε ευκολότερα κατανοητές, ευρύτερα αποδεκτές και πολιτικά πιο διαχειρίσιμες.

Η εκ νέου ανακάλυψη των πολυλειτουργικών χαρακτηριστικών της αγροτικής παραγωγής οφείλεται αφενός στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η αγροτική παραγωγή στις αναπτυγμένες χώρες τις τελευταίες δεκαετίες και αφετέρου στην ωρίμανση των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών για τη συνειδητοποίηση των προβλημάτων από τα οποία συνοδεύτηκε αυτού του είδους η ανάπτυξη.⁸ Συγκεκριμένα, το μεταπολεμικό πρότυπο αγροτικής ανάπτυξης, με κυρίαρχα τα χαρακτηριστικά του παραγωγισμού (υπέρβαση του στόχου της αυτάρκειας και παραγωγή πλεονασμάτων, αυξανόμενη εντατικοποίηση της παραγωγής, επικράτηση της μονοκαλλιέργειας, δραστική μείωση του αριθμού των αγροτών, κ.ά.), οδήγησε στην αποσύνδεση της γεωργίας από τις συνήθεις λειτουργίες της και συγχρόνως προκάλεσε σειρά προβλημάτων στο περιβάλλον, στον κοινωνικό ιστό και στην οικονομία της υπαίθρου.⁹ Με την εισαγωγή της έννοιας της πολυλειτουργικής γεωργίας αναγνωρίζονται λοιπόν τα ανωτέρω προβλήματα και επιχειρείται να αντιμετωπιστούν.

Παρά το γεγονός ότι η «επαν-ανακάλυψη» της πολυλειτουργικής γεωργίας οφείλεται στην κοινή βάση που συγκροτούν τα ανωτέρω προβλήματα, για το περιεχόμενο της έχει διατυπωθεί ποικιλία προσεγγίσεων, η λογική και οι στόχοι των οποίων διαφέρουν σημαντικά. Ο ορισμός που δόθηκε ανωτέρω συνιστά μια γενική τοποθέτηση. Είναι σαφές ότι η εννοιολογική οριοθέτηση της πολυλειτουργικής γεωργίας δεν μπορεί να αποτελεί εξαίρεση στην πολυφωνία που γενικώς διακρίνει τους ορισμούς. Το εύρος των προσεγγίσεων έχει οδηγήσει σε αρκετές κατηγοριοποιήσεις των ορισμών με διάφορα κριτήρια.¹⁰ Το ίδιο, βέβαια, ισχύει και για τις προτεινόμενες πολιτικές που αφορούν την πολυλειτουργική γεωργία.¹¹ Για τον σκοπό της παρούσας εργασίας επιλέχθηκε η διάκριση σε τρεις κατηγορίες:

- Ορισμένες προσεγγίσεις αποδέχονται «εξ ορισμού» τον πολυδιάστατο ρόλο της γεωργίας, αναγνωρίζουν ως *αυταξία* τις πολλαπλές λειτουργίες της και εξετάζουν την οικονομία και την κοινωνία της υπαίθρου, το περιβάλλον και την περιφερειακή ανάπτυξη ως οργανικώς συνδεδεμένα θέματα. Η εκδοχή αυτή εκφράζεται από ολιστικές-διεπιστημονικές αντιλήψεις και υποστηρίζει τις πολιτικές για την ενίσχυση της πολυλειτουργικής γεωργίας.¹²
- Από την Ε.Ε. η πολυλειτουργική γεωργία εντάσσεται στο πλαίσιο του ονομαζόμενου «ευρωπαϊκού μοντέλου γεωργίας»¹³ και χρησιμοποιείται ως αντιστάθμισμα για την αντιμετώπιση της οικονομικής υποβάθμισης και των περιβαλλοντικών προβλημάτων της υπαίθρου. Αυτή η οπτική της Ε.Ε. ανέκυψε από την επιλογή της συνειδητής υποβάθμισης του ρόλου του αγροτικού τομέα στην Ε.Ε., έναντι της προώθησης των συμφερόντων του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα στην παγκόσμια αγορά.¹⁴ Ως μια επιμέρους περίπτωση αυτής της προσέγγισης είναι δυνατόν να θεωρηθεί και η αντιμετώπιση της πολυλειτουργικής γεωργίας ως του επικοινωνιακού άλλου για την κάλυψη των αδυναμιών και αδιεξόδων της αγροτικής πολιτικής. Η περίπτωση αυτή αφορά τη διαχείριση της προβληματικής κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει ο αγροτικός τομέας, και επιχειρείται να αντιμετωπιστεί με εργαλειακού και επικοινωνιακού τύπου πολιτικές. Ως παράδειγμα αυτής της προσέγγισης αναφέρεται η διαδεδομένη άποψη για την πολυλειτουργική γεωργία στην Ελλάδα, που την θεωρεί ως τον από μηχανής θεό για την αντιμετώπιση των οξυμένων εισοδημα-

τικών προβλημάτων του αγροτικού τομέα. Ενώ, πράγματι, η στήριξη της πολυλειτουργικής γεωργίας συνιστά μια ορθή πολιτική, έχουν εντούτοις εναποτεθεί σε αυτήν υπέρμετρες, και γεωγραφικά αδιαφοροποίητες, προσδοκίες. Συγχρόνως, με όρους συγκεκριμένων πολιτικών στήριξης και χρηματοδότησης, η αναγνώριση του πολυλειτουργικού χαρακτήρα της γεωργίας παραμένει σχεδόν στο επίπεδο της ρητορικής, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν πολιτικές ανάλογης εμβέλειας και δεν διατίθενται οι αντίστοιχοι πόροι.¹⁵

- Ο ΟΟΣΑ θεωρεί την πολυλειτουργική γεωργία ως έμμεσο-κεκαλυμμένο τρόπο στήριξης της αγροτικής παραγωγής και συνεπώς την αντιμετωπίζει ως παράγοντα ο οποίος στρεβλώνει τον ελεύθερο ανταγωνισμό στις εμπορικές συναλλαγές.¹⁶

Ακολούθως γίνεται κριτική αναφορά στην προσέγγιση του ΟΟΣΑ και διατυπώνονται επιχειρήματα υπέρ της ολιστικής/διεπιστημονικής αντίληψης.

Η ΠΟΛΥΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΓΕΩΡΓΙΑ ΥΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΟΟΣΑ

Η έκδοση του ΟΟΣΑ *Multifunctionality: towards an analytical framework*,¹⁷ αποτέλεσε σημαντικό κείμενο αναφοράς για τη διάδοση της έννοιας της πολυλειτουργικής γεωργίας, δεδομένου ότι ο ορισμός που διατυπώνεται σε αυτήν είναι ίσως ο ευρύτερα διαδεδομένος.¹⁸ Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η πολυλειτουργικότητα αναφέρεται στο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αγροτικής παραγωγής να έχει πολλαπλά αποτελέσματα που μπορούν να εξυπηρετήσουν ταυτόχρονα διάφορους κοινωνικούς στόχους. Συγκεκριμένα, η πολυλειτουργική γεωργία ορίζεται ως ένα σύνολο από αλληλένδετες και από κοινού παραγόμενες εκροές μιας οικονομικής δραστηριότητας, ορισμένες εκ των οποίων είναι εμπορεύματα, ή ιδιωτικά αγαθά, για τα οποία υπάρχει αγορά, ενώ ορισμένες άλλες εκροές είναι δημόσια αγαθά, ήτοι δεν συνιστούν εμπορεύματα, και συνεπώς δεν υπάρχει για αυτά αγορά (ή αν υπάρχει αγορά είναι ατελής).¹⁹ Ένα επιπλέον κρίσιμο στοιχείο της προσέγγισης του ΟΟΣΑ έχει να κάνει με το ότι συνδέει τη συζήτηση για την πολυλειτουργική γεωργία με το εμπόριο, θεωρώντας ότι η οικονομική στήριξη των αγροτικών δραστηριοτήτων οι οποίες δεν έχουν εμπορεύσιμα απο-

τελέσματα μπορεί να νοθεύσει τον ελεύθερο ανταγωνισμό στις εμπορικές συναλλαγές των προϊόντων.²⁰ Όπως είναι αναμενόμενο, η προσέγγιση του ΟΟΣΑ χρησιμοποιήθηκε εκτεταμένα στο πλαίσιο του ΠΟΕ. Παρόμοιες προσεγγίσεις με τον ΟΟΣΑ προτείνουν και αρκετοί ερευνητές.²¹

Η εν λόγω προσέγγιση της πολυλειτουργικής γεωργίας έχει σημαντικές θεωρητικές και πολιτικές διαστάσεις. Όσον αφορά τη θεωρητική διάσταση, διαπιστώνεται στρέβλωση της σημασίας της πολυλειτουργικής γεωργίας, με την έννοια ότι αποστερείται από τις σύμφυτες διαστάσεις της και υποβαθμίζεται από μια σύνθετη περιβαλλοντική-οικονομική-κοινωνική έννοια σε μια μονοδιάστατη οικονομική κατηγορία, και μάλιστα με το πιο στενό δυνατό περιεχόμενο. Συγχρόνως, περιορίζεται το αντικείμενο της σχετικής έρευνας, εφόσον σύνθετα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα τίθενται εκτός ερευνητικού πλαισίου ενώ, στην περίπτωση κατά την οποία κάποιο μη αμιγώς οικονομικό θέμα παραμείνει στο ερευνητικό πλαίσιο, υπόκειται στην αναγωγιστική διαδικασία της απλοποιητικής ποσοτικοποίησης και αντιμετωπίζεται υπό την οπτική της οικονομιστικής λογικής. Ο συνδυασμός της εννοιολογικής υποβάθμισης και της προσφυγής στην οικονομική αποτίμηση μη οικονομικών μεγεθών συνιστά μια διαδικασία τεχνητής απλοποίησης σύνθετων προβλημάτων η οποία οδηγεί στη μετάθεση του ενδιαφέροντος από τις πραγματικές πολυ-λειτουργίες σε τεχνικά και διαδικαστικά ζητήματα. Με άλλα λόγια, πρόκειται για αναγωγή διεπιστημονικών θεμάτων σε μονοεπιστημονικά, καθώς και για τη συνακόλουθη υιοθέτηση αντίστοιχων μονόπλευρων μεθοδολογικών προσεγγίσεων και πολιτικών.²²

Η αντιμετώπιση της πολυλειτουργικής γεωργίας υπό το πρίσμα του ελεύθερου ανταγωνισμού της αγοράς υποβαθμίζει τα αναπτυξιακά-κοινωνικά-περιβαλλοντικά θέματα σε αποκλειστικώς οικονομικά, και μάλιστα με την πιο στενή έννοια. Πρόκειται για μια τεχνοκρατική αντίληψη που προσφέρει υπηρεσίες επιστημονικής υποστήριξης στις δυνάμεις της αγοράς, σε βάρος των πραγματικών οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η επέκταση της λογικής της αγοράς σε ολόκληρο το φάσμα του επιστητού συνιστά προσπάθεια ενσωμάτωσης των αναδυόμενων προβλημάτων στο περιοριστικό επιστημολογικό πλαίσιο των νεοκλασικών οικονομικών. Έτσι, και στη συγκεκριμένη περίπτωση, η τεχνητή επέκταση της αγοράς, με την απόδοση

τιμής σε μη εμπορεύσιμα αγαθά και υπηρεσίες, εντάσσεται στη γενικότερη αντίληψη των νεοκλασικών οικονομικών για τη σχέση οικονομίας-περιβάλλοντος και συνάδει με την καθολική εμπορευματοποίηση της φύσης.²³ Για την εμπορευματοποίηση της φύσης έχει ασκηθεί εκτεταμένη κριτική²⁴ ο Πολάνυι σημειώνει χαρακτηριστικά ότι αν η παραγωγή, που συνιστά μια αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπου και φύσης, «οργανωθεί με βάση έναν αυτορυθμιζόμενο μηχανισμό ανταλλαγής, τότε ο άνθρωπος και η φύση πρέπει να υπαχθούν στη δράση της, να γίνουν αντικείμενα προσφοράς και ζήτησης, με άλλα λόγια να θεωρηθούν εμπορεύματα, αγαθά που παράγονται προς πώληση».²⁵

Ο εξαναγκασμός που υπέστη η νεοκλασική προσέγγιση ώστε να εντάξει την περιβαλλοντική διάσταση στο οπτικό πεδίο της, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο ανταποκρίθηκε, δηλαδή με την επέκταση της αγοράς, συνιστά τη βάση για την κατασκευή της έννοιας της πολυλειτουργικής γεωργίας από τους διεθνείς οργανισμούς. Πρόκειται για ένα ακόμη παράδειγμα, κατά τον πάγιο και αποτελεσματικό μηχανισμό του καπιταλιστικού συστήματος, που αφορά τη μετατροπή ενός προβλήματος σε ευκαιρία: εν προκειμένω, την επέκταση της αγοράς εκεί όπου έως τώρα δεν υπήρχε.

Τόσο η «επαν-ανακάλυψη» όσο και η υποβάθμιση της πολυλειτουργικής γεωργίας συνδέονται με τα νεοκλασικά οικονομικά. Αρχικά, η αποσύνδεση της αγροτικής παραγωγής από τα φυσιολογικά πολυλειτουργικά χαρακτηριστικά της υποστηρίχθηκε θεωρητικά, και ενισχύθηκε στην πράξη, από την οικονομιστική λογική των νεοκλασικών οικονομικών. Στα νεοκλασικά οικονομικά στηρίχθηκε θεωρητικά η επί μακρόν επιβολή της αντίληψης περί της παραγωγικής διαδικασίας ως απλής αλληλεξάρτησης συντελεστών παραγωγής, η οποία αγνοεί βεβαίως πλήρως τις κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις του ζητήματος. Ακολούθως, στα νεοκλασικά οικονομικά αναζητήθηκε η συνδρομή για την τεκμηρίωση της υποβάθμισης της πολυλειτουργικής γεωργίας σε μονοδιάστατο οικονομικό ζήτημα σχετιζόμενο, κατά κύριο λόγο, με το εμπόριο και τον ελεύθερο ανταγωνισμό. Το θεωρητικό οπλοστάσιο των νεοκλασικών οικονομικών ήταν έτοιμο για αυτό, δεδομένου ότι, υπό την πίεση των προβλημάτων του πραγματικού κόσμου, ήδη είχε επιβληθεί η ένταξη στα αναλυτικά εργαλεία και τη μεθοδολογία της νεοκλασικής προσέγγισης της διαχείρισης των σχέσεων οικονομίας-περιβάλλοντος. Ωστόσο, οι εγγενείς θεωρητικοί περιορισμοί των νεοκλασικών οικονομικών είναι οι αιτίες της υποβάθμισης της πολυλειτουργικής γεωργίας.

οκλασικών οικονομικών ανέδειξαν ως αιτία των περιβαλλοντικών προβλημάτων την απουσία της αγοράς, ή την ατελή λειτουργία της, και ως εκ τούτου ως λύση προτάθηκε η επέκτασή της σε όλα τα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος. Συνακόλουθα, και στην περίπτωση της πολυλειτουργικής γεωργίας προτάθηκε η τεχνητή ένταξη των παραδοσιακών και μη εμπορεύσιμων λειτουργιών της αγροτικής παραγωγής στη «φαντασιακή» αγορά, εν είδει εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών.

Η οπτική του ΟΟΣΑ να θεωρεί την πολυλειτουργική γεωργία ως διαδικασία συμπαραγωγής εμπορεύσιμων και μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, με τα μη εμπορεύσιμα αποτελέσματα να αντιμετωπίζονται ως θετικές ή/και αρνητικές εξωτερικότητες, στις οποίες πρέπει να αποδοθεί κάποια τιμή ώστε να ενταχθούν στο σύστημα της αγοράς, έχει βεβαίως μεθοδολογικές προεκτάσεις. Συγκεκριμένα, η εν λόγω προσέγγιση προϋποθέτει τη δυνατότητα ποσοτικοποίησης και οικονομικής αποτίμησης οποιασδήποτε εξωτερικότητας. Συνεπώς, προκειμένου να υποστηριχθεί μεθοδολογικά και πρακτικά η ένταξη μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών στη λογική και στο σύστημα της αγοράς, επιχειρείται η ποσοτικοποίηση και οικονομική αποτίμησή τους. Η ανάγκη οικονομικής αποτίμησης στοιχείων του περιβάλλοντος έχει ήδη αντιμετωπιστεί στο πλαίσιο των, νεοκλασικής θεμελίωσης, «οικονομικών του περιβάλλοντος», και έχουν προταθεί διάφορες τεχνικές: π.χ. μέθοδος ταξιδιωτικού κόστους, μέθοδος έμμεσης τιμολόγησης (*hedonic pricing*), μέθοδος της υποθετικής αγοράς (*contingent valuation*), κ.ά.²⁶ Ειδικές τεχνικές έχουν προταθεί και για την οικονομική αποτίμηση της πολυλειτουργικής γεωργίας.²⁷

Η διαδικασία της ποσοτικοποίησης και οικονομικής αποτίμησης των πάντων, όσο και αν εκ πρώτης όψεως μπορεί να φαίνεται εύλογη και λειτουργική, εμπεριέχει σημαντικά θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα. Ο μεθοδολογικός εξαναγκασμός που προκύπτει από την ένταξη στο σύστημα της αγοράς κάθε είδους εξωτερικότητες, ώστε να λαμβάνονται υπόψιν μόνο τα ποσοτικοποιήσιμα και οικονομικώς αποτιμήσιμα μεγέθη, οδηγεί στη μεροληπτική διαχείριση, ακόμη και στην αγνόηση σημαντικών ποιοτικών παραμέτρων που, στη διαδικασία ποσοτικοποίησης/οικονομικής αποτίμησης, αποκλείονται, υποτιμώνται, ή η αποτύπωσή τους γίνεται με μεθοδολογικά αμφισβητήσιμους όρους.²⁸ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η άκριτη ποσοτικοποίηση μπορεί να κα-

ταστεί παραπλανητική διότι, ενώ ενδύεται τον μανδύα της «αντικειμενικής» μεθόδου, στην πραγματικότητα στηρίζεται σε υποκειμενικές παραδοχές, όπως για παράδειγμα την επιλογή του επιτοκίου προεξόφλησης στις αναλύσεις κόστους-οφέλους.

Τα επιστημολογικά και μεθοδολογικά προβλήματα που συνδέονται με την επιβολή οικονομικών κριτηρίων για την αξιολόγηση μη οικονομικών μεγεθών έχουν αναδειχθεί, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης συζήτησης, ως έκφανση του επονομαζόμενου «ιμπεριαλισμού των οικονομικών». ²⁹ Επίσης, έχουν αναλυθεί τόσο με αφορμή τα ζητήματα που αφορούν τη σχέση οικονομίας-περιβάλλοντος ³⁰ όσο και σε σχέση με την πολυλειτουργική γεωργία. ³¹ Από αυτές τις κριτικές αναλύσεις εγείρονται σοβαρές ενστάσεις για τη σκοπιμότητα, την αξιοπιστία, τη λειτουργικότητα και την επιστημονική εγκυρότητα αυτών των αποτιμήσεων. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά τη σωρεία των προβλημάτων, η ζήτηση για τέτοιες αποτιμήσεις είναι ιδιαίτερα αυξημένη από τα επιτελεία χάραξης σχετικών πολιτικών. Επίσης, παρά την κριτική που ασκείται στην προσέγγιση των ΟΟΣΑ/ΠΟΕ, αναγνωρίζεται ότι οι παρεμβάσεις τους έχουν υποκινήσει το επιστημονικό ενδιαφέρον και έχουν προσφέρει σημαντικά στην ανάδειξη κρίσιμων παραμέτρων της πολυλειτουργικής γεωργίας. ³²

Με όρους πολιτικής, η πραγμάτευση της πολυλειτουργικής γεωργίας αποκλειστικά ως οικονομικού θέματος που σχετίζεται με το εμπόριο και τον ελεύθερο ανταγωνισμό είναι περιοριστική και δεν αντιστοιχεί στο εύρος των αξιών και των δυνατοτήτων της. ³³ Ο περιορισμός της συζήτησης στο στενό οικονομικό πλαίσιο της αγοράς αποκλείει σημαντικές πλευρές του περιεχομένου της πολυλειτουργικής γεωργίας, οι οποίες αναφέρονται στο πώς θα υποστηριχθούν αποτελεσματικά οι, κοινώς αποδεκτές πλέον, χρήσιμες πλευρές της αγροτικής παραγωγής, πέραν των εμπορευματικών. Επιπλέον, η «ενοχοποίηση» των μέτρων στήριξης της πολυλειτουργικής γεωργίας ως έμμεσου προστατευτισμού έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των πόρων για τη στήριξη λειτουργιών της γεωργίας που δεν παράγουν εμπορεύσιμα αγαθά, πλην όμως έχουν αποδεδειγμένα ευεργετικές οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις για την ύπαιθρο.

Συμπερασματικά, στο πλαίσιο του ΟΟΣΑ, η πολυλειτουργική γεωργία δεν αντιμετωπίζεται ως μια συνολική έννοια χρήσιμη για την αποκατάσταση των

σχέσεων της αγροτικής παραγωγής με το περιβάλλον, την κοινωνική συνοχή και ανάπτυξη της υπαίθρου, αλλά, αντιθέτως, υποβαθμίζεται σε μια μονομερή οικονομική διαδικασία, υποτάσσεται στις επιταγές της αγοράς και καταλήγει να αντιμετωπίζεται ως ένα απλό μέτρο ιδιόμορφου προστατευτισμού, το οποίο πρέπει με κάθε τρόπο να περιοριστεί ώστε να μην προκαλεί στρεβλώσεις στον ελεύθερο ανταγωνισμό. Επίσης, αναδεικνύεται ότι οι μονόπλευρες οικονομικές προσεγγίσεις χαρακτηρίζονται από περιοριστική οπτική, οδηγούν αναπόφευκτα σε μεθοδολογικά αδιέξοδα και είναι πολιτικά αναποτελεσματικές. Συνακόλουθα, η άκριτη υιοθέτηση και μονομερής εφαρμογή της οπτικής του ΟΟΣΑ συνιστά μεροληπτική προσέγγιση της πολυλειτουργικής γεωργίας.

ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΛΙΣΤΙΚΗΣ-ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΥΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ

Ο αγροτικός τομέας λειτουργεί σε ένα πλαίσιο αλληλοτροφοδοτούμενων οικονομικών και θεσμικών πιέσεων. Κατ' αρχάς, βρίσκεται σε μια διαρκή διαδικασία οικονομικής αναδιάρθρωσης-συρρίκνωσης λόγω οικονομικών «νομοτελειών» που αφορούν τη σχετική μείωση της ζήτησης για αγροτικά προϊόντα, η οποία συνοδεύει την αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η μείωση του ειδικού βάρους του αγροτικού τομέα στην οικονομία, με τις ανάλογες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις (μείωση αριθμού αγροτών, συρρίκνωση αγροτικού εισοδήματος, αποδυνάμωση της υπαίθρου, κ.ά.). Στο σημερινό πρότυπο ανάπτυξης, μέσω της διευρυνόμενης μεταφοράς παραγωγικού έργου από τον πρωτογενή στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα, επιταχύνονται οι ανωτέρω αναδιαρθρώσεις και επιδεινώνονται οι όροι διαχείρισής τους. Σε θεσμικό επίπεδο, ο αγροτικός τομέας υφίσταται διαρκή περιορισμό της δημοσιονομικής στήριξης και αυξανόμενη έκθεση στον διεθνή ανταγωνισμό.

Το υφιστάμενο πλαίσιο λειτουργίας του αγροτικού τομέα, το οποίο κυριαρχείται από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις που κατέχουν κρίσιμες θέσεις σε όλο το φάσμα του αγροτροφικού συστήματος, υπακούει σε μηχανισμούς και διαδικασίες (ανταγωνισμός, εντατικοποίηση) που επιταχύνουν τις δομικές αλλαγές οι οποίες αποσυνδέουν διαρκώς την παραγωγική διαδικασία της γεωργίας από

τις μη παραγωγικές και μη εμπορεύσιμες λειτουργίες. Επιπλέον, ορισμένες από τις φυσιολογικές λειτουργίες της αγροτικής παραγωγής έχουν μετατραπεί σε ανεξέλεγκτες, ή μερικώς ελεγχόμενες, αρνητικές εξωτερικές διαδικασίες (περιβαλλοντική ρύπανση, ομογενοποίηση τοπίων, υποβάθμιση βιοποικιλότητας). Παράλληλα, οι αγρότες, αλλά και ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας της υπαίθρου, υποκύπτουν στις δυνάμεις της αγοράς, περιθωριοποιούνται ή και εκλείπουν.

Βασικό χαρακτηριστικό των ανωτέρω διαδικασιών είναι ότι υφίσταται μια αμοιβαία ενίσχυση των οικονομικών και θεσμικών εξελίξεων και αποκρυστάλλωσεων. Ως αποτέλεσμα, κάθε εξέλιξη σε οικονομικό ή/και θεσμικό επίπεδο αλληλο-τροφοδοτείται, αλληλο-υποστηρίζεται και αναπαράγεται, ενώ συγχρόνως εμποδίζεται η όποια μη επιθυμητή μεταβολή στους κυρίαρχους συντελεστές του συστήματος. Όσον αφορά την πολυλειτουργική γεωργία, αυτό εκφράζεται με την προσπάθεια επιβολής περιορισμών ή/και την κατάργηση των μέτρων που αποσκοπούν στη στήριξή της, με το επιχείρημα ότι αντίκειται στον ελεύθερο ανταγωνισμό, ο οποίος έχει επιβληθεί διεθνώς, οικονομικά και θεσμικά.

Η δυναμική σχέση ανάμεσα στον νεοφιλελευθερισμό και την πολυλειτουργική γεωργία διαμορφώνεται κυρίως από τις δυνάμεις της αγοράς, και δευτερευόντως από τις πολιτικές ενίσχυσης της πολυλειτουργικής γεωργίας. Στο πλέγμα των σχέσεων αυτών, οι εξελίξεις που επηρεάζονται από το σκέλος της αγοράς είναι ταχύτερες, ισχυρότερες και δημιουργούν τετελεσμένες, ή έστω δύσκολα αναστρέψιμες, καταστάσεις. Από την άλλη πλευρά, οι πολιτικές για την ενίσχυση της πολυλειτουργικής γεωργίας περιορίζονται στην αμυντική διαχείριση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων που δημιουργούνται. Συνεπώς, η πολιτική τεχνητής και περιορισμένης στήριξης της πολυλειτουργικής γεωργίας «συνυπάρχει» με το νεοφιλελεύθερο πρότυπο ανάπτυξης στο πλαίσιο μιας άνισης σχέσης. Η συνύπαρξη νεοφιλελευθερισμού και πολυλειτουργικής γεωργίας είναι προβληματική, διότι οι δομικές αλλαγές που προκύπτουν από τη λειτουργία του υφιστάμενου πρότυπου ανάπτυξης (οι εγγενείς πιέσεις για διαρκή απομάκρυνση της γεωργικής παραγωγής από τις παραδοσιακές της λειτουργίες) καθιστούν τις πολιτικές τεχνητής στήριξης της πολυλειτουργικής γεωργίας απλώς διαχειριστικές και ουσιαστικώς ατελέσφορες.³⁴

Συνεπώς, η πολιτική παρέμβαση των διεθνών οργανισμών, που εντάσσεται στο ανωτέρω πλαίσιο, αποδεικνύεται περιοριστική και αναντίστοιχη με την ουσία της πολυλειτουργικής γεωργίας.

Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης χαρακτηρίζεται από δυισμό,³⁵ με έντονα στοιχεία αντιφατικότητας. Πρόκειται, από τη μια μεριά, για τη στήριξη της πολιτικής απελευθέρωσης και του ανταγωνισμού για τα αγροτικά προϊόντα, όπως εκφράζεται στο πλαίσιο του ΠΟΕ, και συγχρόνως για την επιλογή ενός «ευρωπαϊκού προτύπου γεωργίας», οργανικό συστατικό του οποίου είναι η πολυλειτουργική γεωργία. Την αντιφατικότητα ενισχύει και η προφανής επιλογή της Ε.Ε. να χρησιμοποιεί τον αγροτικό τομέα στις διαπραγματεύσεις του ΠΟΕ ως δεξαμενή άντλησης παραχωρήσεων, με αντάλλαγμα το άνοιγμα των αγορών των αναπτυσσόμενων χωρών στις εξαγωγές της βιομηχανίας και των υπηρεσιών.³⁶ Σε αυτή τη λογική, ο αγροτικός τομέας και συνακόλουθα η πολυλειτουργική γεωργία έχουν εξαιρετικά περιορισμένο ζωτικό χώρο και αμφίβολη προοπτική. Συνεπώς, η συζήτηση για το ύψος των πόρων του «δεύτερου πυλώνα» της ΚΑΠ, χωρίς βέβαια να υποτιμώνται οι δυνατότητες από την αξιοποίησή τους, συνιστά μάλλον μία ατελέσφορη προσπάθεια συγκερασμού δύο αντιθετικών και άνισων τάσεων.

Είναι προφανές ότι, στον βαθμό που οι πολιτικές ενίσχυσης της πολυλειτουργικής γεωργίας δεν αντιμετωπίζουν τα γενεσιουργά αίτια της αποσύνδεσης της γεωργίας από τα σύμφυτα χαρακτηριστικά της, περιορίζονται απλώς στον μετριασμό των δυσμενών επιπτώσεων από τη λειτουργία του υφιστάμενου προτύπου ανάπτυξης. Συνεπώς, χωρίς μια ριζική αλλαγή στο συγκεκριμένο αναπτυξιακό πρότυπο, η πολιτική για τη στήριξη της πολυλειτουργικής γεωργίας συνιστά αποσπασματικό και ανεπαρκές διαχειριστικό ανάχωμα.

Προϋπόθεση για να υπάρχει πολυλειτουργική γεωργία είναι να υφίσταται γεωργία. Αν πάψει να υπάρχει αγροτική παραγωγή, θα πάψει να υφίσταται και η πολυλειτουργική έκφασή της. Η γεωργία και οι αγρότες όχι απλώς είναι οι φυσικοί φορείς της πολυλειτουργικής γεωργίας³⁷ αλλά, ακόμη και με οικονομικούς όρους, αποδεδειγμένα οι καταλληλότεροι.³⁸ Επιπλέον, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι αν η γεωργία χάσει τον ρόλο της στην εθνική οικονομία, τότε τα προβλήματα της υπαίθρου δεν θα μπορούν να λυθούν αποκλειστικά με την αγροτική πολιτική.³⁹ Ως εκ τούτου, η πολιτική ενίσχυσης της πολυλειτουργικής

γεωργίας θα πρέπει να αποτελεί οργανικό τμήμα οποιασδήποτε αγροτικής πολιτικής, η οποία, με τη σειρά της, θα εντάσσεται σε μια ευρύτερη πολιτική ολοκληρωμένης ανάπτυξης της υπαίθρου.

Η ολιστική-διεπιστημονική προσέγγιση της πολυλειτουργικής γεωργίας έχει ευρεία αναγνώριση.⁴⁰ Υπέρ της υιοθέτησης της ολιστικής-διεπιστημονικής προσέγγισης συνηγορεί το στοιχείο ότι ενώ η αγροτική παραγωγή, η ανάπτυξη της υπαίθρου και το περιβάλλον συνδέονται με στενούς δεσμούς, οι εξελίξεις στον αγροτικό χώρο στο πλαίσιο του παραγωγιστικού μοντέλου ανάπτυξης υπονομεύουν διαρκώς την ενότητά τους. Συγκεκριμένα, αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα είναι η διαρκώς αυξανόμενη έκθεση του αγροτικού τομέα στον διεθνή ανταγωνισμό, που συμβάλλει στην οικονομική περιθωριοποίηση και στην αριθμητική συρρίκνωση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και δημιουργεί συνθήκες εγκατάλειψης της υπαίθρου, με αποτέλεσμα τον *de facto* διαχωρισμό της από τη γεωργική παραγωγή και συνεπώς την κατάργηση της πολυλειτουργικής γεωργίας.

Με βάση τα ανωτέρω, υποστηρίζεται ότι η πολυλειτουργική γεωργία πρέπει να αντιμετωπιστεί μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο λειτουργίας του αγροτικού τομέα, τόσο «αμυντικά», ως επιμέρους, πλην όμως κρίσιμο, στοιχείο διαχείρισης και αντιμετώπισης των προβλημάτων, όσο και «επιθετικά», ως κατ'αλήθειαν στην προοπτική διαμόρφωσης ενός εναλλακτικού-αιφόρου προτύπου ανάπτυξης, όπου τα πολυλειτουργικά χαρακτηριστικά της γεωργίας θα συνιστούν αυτονόητες πτυχές της. Για την ουσιαστική καταπολέμηση των αιτιών που αποσυνδέουν την αγροτική παραγωγή από τις σύμφυτες λειτουργίες της, απαιτούνται θεμελιώδεις αλλαγές στο σημερινό κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης. Η συνέχιση της πορείας των τελευταίων δεκαετιών είναι αδιέξοδη, πολλώ δε μάλλον που δεν θα πρέπει να θεωρείται απίθανο, αντιθέτως φαίνεται όλο και πιο πιθανό, η κλιματική αλλαγή, η περιβαλλοντική υποβάθμιση και η διατροφική κρίση να οδηγήσουν σε ριζική αναθεώρηση της υφιστάμενης σχέσης της κοινωνίας με τη γεωργία και την παραγωγή τροφίμων γενικότερα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η προσέγγιση του ΟΟΣΑ για την πολυλειτουργική γεωργία είναι περιοριστική και ανεπαρκής. Σε θεωρητικό επίπεδο, είναι μονομερής διότι ανάγει σύνθετα διεπιστημονικά θέματα σε μονο-επιστημονικά· επιπλέον, με την ανάδειξη της αγοράς σε αξιολογητή της σκοπιμότητας των μέτρων στήριξης, προϋποθέτει την ποσοτικοποίηση και οικονομική αποτίμηση ποιοτικών παραμέτρων, και συνεπώς αναπόφευκτα οδηγείται σε μεθοδολογίες αμφιβόλου εγκυρότητας. Σε πολιτικό επίπεδο, είναι αναποτελεσματική διότι δεν αντιμετωπίζει τα αίτια τα οποία οδήγησαν στην επαν-ανακάλυψη της πολυλειτουργικής γεωργίας, ενώ, με το να θεωρεί τη στήριξη της ως στρέβλωση του ελεύθερου ανταγωνισμού, περιορίζει ακόμη και τους πόρους που είναι δυνατόν να διατεθούν στο πλαίσιο του υφιστάμενου συστήματος. Συνεπώς, η υιοθέτηση της οπτικής του ΟΟΣΑ είναι μεροληπτική και αδυνατεί να διαχειριστεί με επάρκεια τις θεωρητικές και πολιτικές διαστάσεις της πολυλειτουργικής γεωργίας. Από το εν λόγω παράδειγμα ενισχύεται η άποψη ότι οι πολιτικές των διεθνών οργανισμών πρέπει να αναλύονται ως προς τα αίτια, τους μηχανισμούς και τις επιπτώσεις τους, και όχι να λαμβάνονται ως δεδομένο πλαίσιο που αποτελεί τη βάση των επιστημονικών αναλύσεων και των εφαρμοζόμενων πολιτικών.

Σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, η πρωτοκαθεδρία της πολιτικής προσέγγισης, έναντι της ακαδημαϊκής, στην απόδοση του περιεχομένου της πολυλειτουργικής γεωργίας αποδίδεται στο ότι η εμφάνιση της έννοιας προηγήθηκε χρονικά στο χώρο της πολιτικής, γεγονός που της προσέδωσε συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ασφαλώς, αυτός είναι ένας σημαντικός παράγοντας που συνέβαλε στην αλλοίωση της έννοιας της πολυλειτουργικής γεωργίας· ωστόσο, αυτό θα συνέβαινε ούτως ή άλλως, όπως συνέβη με τον σφετερισμό, από την πολιτική, και άλλων εννοιών που η εμφάνισή τους στην πολιτική ακολούθησε την επιστημονική συζήτηση. Συνεπώς, η βασικότερη αιτία της αλλοίωσης των εννοιών ανάγεται περισσότερο στον σημερινό τρόπο λειτουργίας των διεθνών οργανισμών, παρά στον χρόνο εμφάνισης των εννοιών στον χώρο της πολιτικής και της επιστημονικής κοινότητας.

Η εκ των προτέρων, ή/και εκ των υστέρων, στρέβλωση του περιεχομένου των εννοιών εξυπηρετεί τη διαχείριση της απόκλισης διακηρύξεων και έργων. Ο σφε-

τερισμός των εννοιών, με την ταυτόχρονη απαξίωση και υποβάθμισή τους, είναι λειτουργικός για την υλοποίηση της πολιτικής που αποσκοπεί στην ανώδυνη ενσωμάτωση ώριμων κοινωνικών-οικονομικών αιτημάτων. Σύνηθες αντικείμενο του σφετερισμού αποτελούν κοινώς αποδεκτές έννοιες με ευρεία απήχηση στην κοινωνία (ανάπτυξη, πράσινη ανάπτυξη, αειφορία, πολυλειτουργική γεωργία, κ.ά.) διότι διευκολύνουν τον επικοινωνιακό χειρισμό του εγχειρήματος.

Η χρήση μιας στρεβλωμένης έννοιας παράγει και αναπαράγει μια βιβλιογραφία στηριγμένη στην εν λόγω στρέβλωση. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται και αναπαράγεται ένα επιστημονικό, τεχνοκρατικό και γραφειοκρατικό δυναμικό, το οποίο εκλαμβάνει το πλαίσιο των διεθνών οργανισμών ως αδιαμφισβήτητη και αδιαπραγμάτευτη αφετηρία της επιστημονικής συζήτησης και πολιτικής πρακτικής. Το στοιχείο αυτό συλλειτουργεί με τη χρηματοδοτική εξουσία των διεθνών οργανισμών και με την κυριαρχία της νεοκλασικής προσέγγισης στον ακαδημαϊκό χώρο. Το συνδυαστικό αποτέλεσμα είναι η δημιουργία μιας αλληλοτροφοδοτούμενης διαδικασίας η οποία ενισχύει την «αλήθεια» των οικειοποιημένων διαστρεβλωμένων και υποβαθμισμένων εννοιών.

Ο τρόπος με τον οποίο χειρίστηκαν το θέμα της πολυλειτουργικής γεωργίας οι διεθνείς οργανισμοί και η αξιοποίηση της θεωρητικής συμβολής των νεοκλασικών οικονομικών συνιστά ένα ακόμη παράδειγμα για την επαγρύπνηση και την ικανότητα των κυρίαρχων οικονομικο-πολιτικών δυνάμεων για ενσωμάτωση και εκμετάλλευση του οτιδήποτε ως ευκαιρίας προς ενίσχυση του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής και την εμπέδωση του «ιμπεριαλισμού» των οικονομικών. Η διαδικασία αποκατάστασης του περιεχομένου των εννοιών δυστυχώς πολλές φορές μοιάζει με την επαν-ανακάλυψη του τροχού, καθότι περιλαμβάνει επιχειρηματολογία για ζητήματα που θεωρούνται δεδομένα και αυτονόητα. Ωστόσο, στον αέναο «πόλεμο» των εννοιών, η κατασκευή και εμπέδωσή τους συνιστούν ισχυρό στρατηγικό όπλο, και συνεπώς καθίσταται αναγκαία η διαρκής προσπάθεια για την αποκατάστασή τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το άρθρο βασίζεται σε εισήγηση στο (κοινό) 1ο Συνέδριο της Επιστημονικής Επιτροπής Πολιτικής Οικονομίας & 11ο Συνέδριο των Ελλήνων Ιστορικών Οικονομικής Σκέψης, υπό τον τίτλο *Οικονομική κρίση και οικονομική θεωρία*, που διεξήχθη στο Ρέθυμνο, 19-20 Ιουνίου 2009.
2. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), *Multifunctionality: The Policy Implications*, OECD, Παρίσι 2003· OECD, *Multifunctionality: Towards an Analytical Framework*, OECD, Παρίσι 2001· European Community, *Contribution of the European Community on the Multifunctional Character of Agriculture*, WTO (September 1998).
3. H. Renting, κ.ά. «Exploring multifunctional agriculture. A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework», *Journal of Environmental Management*, 90 (2009), σσ. 1-12· I. Garzon, «Multifunctionality of Agriculture in the European Union: Is there substance behind the discourse's smoke », Institute of Governmental Studies, Paper WP 2005-36, σ. 2· R. Gallardo, κ.ά. «New opportunities for noncompetitive agriculture», στο G. Van Huylenbroek και G. Durand (επιμ.), *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*, Ashgate, Aldershot 2003, σ. 172.
4. I. Garzon, «Multifunctionality...», ό.π.
5. Στο ίδιο· G.A. Wilson, *Multifunctional agriculture: a transition theory perspective*, Oxford University Press and Wallingford (CAB International), Νέα Υόρκη 2007, σ. 211· C. Potter και M. Tilzey, «Agricultural policy discourses in the European post-Fordist transition: neoliberalism, neomercantilism and multifunctionality», *Progress in Human Geography*, 5 (2005), σ. 1· J. Holmes, «Impulses towards a multifunctional transition in rural Australia: gaps in the research agenda», *Journal of Rural Studies*, 22 (2006), σ. 145.
6. M. Redclift, *Sustainable development: exploring the contradictions*, Methuen, Λονδίνο 1987, σ. 30.
7. J.N. Pretty, *Agri-culture: reconnecting people, land and nature*, Earthscan, Λονδίνο 2002, σ. 31· Ευ. Νικολαΐδης, *Γεωργία, Περιβάλλον, διατροφή. Η ελληνική γεωργία στο παγκόσμιο αγροτροφικό σύστημα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, σ. 49. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι οι εφαρμογές από τον χώρο της βιοτεχνολογίας και της γενετικής μηχανικής κατασκευάζουν ένα νέο τρόπο αγροτικής παραγωγής μερικώς, ή ακόμη και πλήρως, αποσυνδεδεμένο από τη φύση.
8. Ευ. Νικολαΐδης, «Πολυλειτουργική Γεωργία. Προσδοκίες και όρια», στο Β. Κο-

- τζαμάνης κ.ά. (επιμ.), *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνέδριου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Βόλος 2009, 24-27 Σεπτεμβρίου, σ. 1301.
9. B. Losch, «Debating the multifunctionality of agriculture: from trade negotiation to development policies by the South», *Journal of Agrarian Change*, 3 (2004), σ. 339.
  10. P. Caron, κ.ά. «Multifunctionality: Epistemic diversity and concept oriented research clusters», *International Journal of Agricultural Recourses Governance and Ecology*, 7 (2008), σσ. 319-338.
  11. F.J. Daniel και D. Perraud, «The multifunctionality of agriculture and contractual policies. A comparative analysis of France and the Netherlands», *Journal of Environmental Management*, 90 (2009), σσ. 1-12· H. Renting κ.ά., «Exploring...», ό.π.· T. Marsden και R. Sonnino, «Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK», *Journal of Rural Studies* 24 (2008), σσ. 422-431· G.A. Wilson, «From 'weak' to 'strong' multifunctionality: conceptualising farm-level multifunctional transitional pathways», *Journal of Rural Studies*, 24 (2008), σσ. 367-383.
  12. H. Bjørkaug και C.A. Richards, «Multifunctional agriculture in policy and practice A comparative analysis of Norway and Australia», *Journal of Rural Studies*, 24 (2008) σσ. 98-111.
  13. European Commission (1997a), Communication "Agenda 2000" Communication (COM(97) 2000 final, July 1997)
  14. Ευ. Νικολαΐδης, «Πολυλειτουργική...», ό.π., σ. 1304.
  15. Ευ. Νικολαΐδης, *Γεωργία...*, ό.π., σ. 50.
  16. OECD, *Multifunctionality: Towards an Analytical Framework*, ό.π.
  17. *Αυτόθι*.
  18. G.A. Wilson, *Multifunctional...*, ό.π., σ. 184.
  19. OECD, *Multifunctionality: Towards an Analytical Framework*, ό.π., σ. 7.
  20. *Αυτόθι*.
  21. Βλ. ενδεικτικά D. Blandford, και R. Boisvert, «Multifunctional agriculture and domestic/international policy choice», *Estey Centre Journal of International Law and Trade Policy* 1 (2002), σ. 107· G. Durand, και G. Van Huylenbroek, «Multifunctionality and rural development: a general framework», στο G. Van Huylenbroek, και G. Durand (επιμ.), *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*, Ashgate, Aldershot 2003, σ. 1· P.L. Nowicki, «Jointness of production as a market concept», στο F. Brouwer (επιμ.), *Sustaining agriculture and the rural environment: governance, policy and multifunctionality*, Edward Elgar, Cheltenham 2004, σσ. 36-55.

22. Βλ. E. Noe, H. Alroe και A. Langvad, «A polyocular framework for research on multifunctional farming and rural development», *Sociologia Ruralis*, 48 (2008), σσ. 1-15.
23. J. McCarthy, «Scale, sovereignty and strategy in environmental governance», *Antipode* 4 (2005α), σσ. 731-753· J. McCarthy και S. Prudham, «Neoliberal nature and the nature of neoliberalism», *Geoforum*, 3 (2004), σσ. 275-283.
24. N. Castree, «Commodifying what nature?» *Progress in Human Geography*, 27(2003), σσ. 273-97· D. Harvey, *Justice, nature and the geography of difference*, Blackwell, Οξφόρδη 1996, σ. 32.
25. Κ. Πολάνυι, *Ο μεγάλος μετασχηματισμός: οι πολιτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας*, Νησίδες, Αθήνα 2001, σ. 129.
26. Μια παρουσίαση των μεθόδων αποτίμησης της οικονομικής αξίας του περιβάλλοντος βλ. στο Κ. Μπίθας, *Οικονομική Θεώρηση περιβαλλοντικής προστασίας*, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 2003, σσ. 55-99.
27. A. Randall, «Valuing the outputs of multifunctional agriculture», *European Review of Agricultural Economics*, 3 (2002), σσ. 289-307.
28. J. McCarthy, «Rural geography: multifunctional rural geographies-reactionary or radical », *Progress in Human Geography*, 6 (2005β), σ. 777· G.A. Wilson και H. Buller, «The use of socio-economic and environmental indicators in assessing the effectiveness of EU agri-environmental policy», *European Environment* 11 (2001), σσ. 297-313· βλ. I. Garzon, «Multifunctionality...», *ό.π.*, σ. 2· D. Liverman, «Who governs, at what scale and at what price Geography, environmental governance, and the commodification of nature», *Annals of the Association of American Geographers*, 94 (2004), σσ. 734-738.
29. B. Fine και D. Milonakis, *From Economics Imperialism to Freakonomics: The Shifting Boundaries Between Economics and Other Social Sciences*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2009.
30. L. Madureira, T. Rambonilaza και I. Karpinski, «Review of methods and evidence for economic valuation of agricultural non-commodity outputs and suggestions to facilitate its application to broader decisional contexts», *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 120 (2007), σσ. 5-20.
31. Βλ. J. McCarthy, «Rural...», *ό.π.*
32. G. A. Willson, *Multifunctional...*, *ό.π.*, σ. 192.
33. H. Renting et. al., «Exploring...», *ό.π.*
34. Ευ. Νικολαΐδης, «Πολυλειτουργική...», *ό.π.*
35. Βλ. C. Potter και M. Tilzey, «Agricultural policy...», *ό.π.*, σσ. 581-600.

36. Ευ. Νικολαΐδης, *Γεωργία...*, ό.π., σ. 90.
37. K. R nningen, B.E. Flø και E. Fjeldavli, *The legitimacy of a multifunctional agriculture*, Centre for Rural Research, Trondheim 2004, σ. 2 και 19.
38. E. Romstad, κ.ά., *Multifunctional Agriculture -implications and Policy Design*, NLH Report no 21(2000), s.
39. T. Marsden, *The condition of rural sustainability*, Van Gorcum, Wageningen, 2003, σ. 33.
40. Βλ. ενδεικτικά I. Garzon, «Multifunctionality...», ό.π., σ. 5· B. Losch, «Debating the multifunctionality ...», ό.π. σ. 336· K. Knickel και H. Renting, «Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development», *Sociologia Ruralis*, 4(2000), σ. 526· G.A. Wilson 2007, ό.π. κεφ. 9 και 10.